

Дідич Т. О. Правоутворення як елемент правового прогресу: методологічні підходи наукового аналізу

У статті здійснено аналіз стану наукового дослідження особливостей правоутворення у сучасних умовах. Наголошено на сучасних практичних особливостях розвитку правоутворення. Проаналізовано функціональні можливості методологічних підходів наукового аналізу правоутворення. Визначено перспективи розвитку методології наукового пізнання правоутворення в умовах інтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: правоутворення, формування права, правотворчість, методологія, методологічний підхід.

Дидыч Т. О. Правообразование как элемент правового прогресса: методологические подходы научного анализа

В статье осуществлен анализ состояния научного исследования особенностей правообразования в современных условиях. Выделены особенности современных практических аспектов развития правообразования. Проанализированы функциональные возможности методологических подходов научного анализа правообразования. Определены перспективы развития методологии научного познания правообразования в условиях интеграционных процессов в Украине.

Ключевые слова: правообразование, формирование права, правотворчество, методология, методологический подход.

Didych T. Law-making is the element of legal progress: methodological approaches to scientific analysis

In the article the author made an analysis of the state of scientific studies of the law-making in the modern world. The features of today's practical aspects of law-making development. We analyzed the functionality of the methodological approaches of scientific analysis of the law-making. The prospects of development of the methodology of scientific knowledge in a law-making in the integration processes in Ukraine.

Key words: law-making, formation law, law-making activities, methodology, methodological approach.

УДК 340.1

*Єлизавета Павлівна Євграфова,
суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ,
кандидат юридичних наук*

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОРОЗУМІННЯ
У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ**

Незалежно від того, яке питання у сфері дії права розглядалося б і яке рішення з нього було б прийняте судами, іншими уповноваженими органами публічної влади та їх посадовими особами, всі вони (судді, органи влади, посадові особи, громадяни) так чи інакше змушені виходити з певного розуміння права.

Проблема праворозуміння набуває особливої актуальності у зв'язку з визнанням у суспільстві верховенства права і формуванням правової держави, оскільки, як зазначає П. Рабінович, перше, що необхідно встановити для з'ясування сутності феномена верховенства права – яке соціальне явище відображається за посередництвом поняття «право». Адже верховенство права набуває в юриспруденції самостійного значення лише за тієї умови, що саме право розглядається як таке явище, котре виникає й існує незалежно від держави, від діяльності її законодавчих та інших органів влади [1, с. 12, 162].

Дослідженню поняття і типів праворозуміння присвячені фундаментальні праці С. Алексєєва, М. Байтіна, Д. Керімова, М. Козюбри, Г. Мальцева, В. Нерсесянца, П. Рабіновича, П. Сорокіна, О. Тихомирова та ін.

Зокрема, М. Марченко наголошує, що немає необхідності доводити, що задовільне вирішення цих та інших аналогічних їм питань має не тільки й навіть не стільки теоретичне, скільки практичне значення. Чітке уявлення про те, що таке право, які його форми чи джерела, що слід розглядати як «правове», а що таким не є, має неперехідне й важко переоцінене значення як для правотворчої, так і особливо для правозастосовної діяльності [2, с. 15–16].

У зв'язку з цим близько 100 років тому відомий соціолог і правознавець П. Сорокін писав, що право – це те, в оточенні чого ми живемо і діємо, народжуємося й вмираємо, радіємо і страждаємо, диhaємо його повітрям. Право, подібне до безтілесного духа, всюди супроводжує нас і керує нами; завдяки йому ми обурюємося, стикаючись із тією чи іншою підлістю чи безправністю, кидаємося у боротьбу за право, що викликає в нас піднесення «високими актами виконання обов'язку»; воно дає нам орієнтир на те, як чинити в тому чи іншому випадку, впевненість у використанні наших повноважень тощо. Усі ці різноманітні вчинки, почуття й переживання, які викликані нашими правовими переконаннями, узгоджені з ними й здійснювані ними, не що інше, як форми прояву і реалізації права, або правового переконання [3, с. 29].

Наведені думки вченого свідчать не просто про складність визначення природи права, яке навряд чи можна вважати суб'єктивним явищем, а про те, що ця природа обумовлена об'єктивністю права

і його роллю в житті людей. Як і раніше, сьогодні ніхто не заперечує об'єктивної потреби суспільства й держави в праві, однак його призначення як регулятора суспільних відносин не вичерпується державним примусом. Багато вчених-правознавців сприймають право як соціальну цінність, головними визначеннями якої є втілення соціальної справедливості, свободи, рівності.

У цьому сенсі не втратили своєї актуальності думки щодо суспільної ролі права Б. Кістяківського, який ще на початку минулого століття наголошував, що в сучасний перехідний момент нашого правового розвитку те знання права і те розуміння його значення, яким володіють наші юристи, можуть сприяти оновленню всього нашого правового життя, якщо наші юристи здійснять відповідний вплив на більш правильне ставлення нашого суспільства до права [4, с. 382].

Ці слушні думки актуальні в сучасній Україні, де юристи, у тому числі науковці, докладають чималих зусиль для підвищення авторитету права, його неocenненого значення в організації та діяльності органів публічної влади, упорядкуванні суспільних відносин, у встановленні в державі стабільного режиму законності. Інша річ, що з різних причин не все з ціннісного й досить впливового арсеналу права реалізується у житті країни, що змушує теоретиків шукати відповідь на запитання: чому так виходить, що значення права виявляється приниженим?

Поставлене так запитання веде до проблеми доктринальної інтерпретації права та з'ясування його справжньої природи, розуміння права з точки зору його об'єктивного чи суб'єктивного існування. Намаганням вирішити цю проблему стала дискусія на тему «Об'єктивне і суб'єктивне в праві», що тривала впродовж понад трьох років на межі 60–70-х років та на межі 70–80-х років на сторінках журналів «Правоведение» і «Советское государство и право», в якій брали участь такі відомі вітчизняні теоретики права, як П. Недбайло, П. Рабінович, М. Орзіх, М. Козюбра, відомі російські теоретики права С. Алексєєв, С. Братусь, М. Вітрук, Г. Мальцев, М. Матузов, С. Полєніна, Р. Халфіна, Л. Явич, В. Яковлев та ін.

Втім, наведене потребує розгляду різних теорій і концепцій праворозуміння, адже, за словами П. Рабіновича, «не володіючи обґрунтованою відповіддю на “вічнозелене” питання юриспруденції, що саме вважати правом, тобто яке саме явище відображається за посередництвом терміно-поняття “право”, – навряд чи можливо переконливо обґрунтувати й те чи інше розуміння прав людини». Під його керівництвом сформовано бібліографічну збірку з понад 1 000 праць, присвячених проблемам праворозуміння [5].

За такої значної кількості праць, присвячених проблемі трактування права, навряд чи доречно розглядати окремі з багатьох існуючих теорій праворозуміння, тому обмежимося їх загальними доктринальними характеристиками, які у юридичній літературі наводилися у публікаціях з історії розвитку правової думки.

Так, Ф. Тарановський, розглядаючи історію розвитку наукового правознавства, відзначав як головну особливість мислення середньовіччя догматизм, у душі якого розвивалося тодішнє правознавство. З переходом до раціоналізму виникає школа природного права, яке протистоїть встановленому позитивному праву. Він відзначає існування двох напрямів в енциклопедичній літературі з права: раціоналістичного (філософського) й емпіричного (історичного). Обидва напрями йшли паралельно, кожний своїм шляхом. Надалі настає час історичної школи права, що поєднала на основі ідеалістичної філософії раціональний елемент з емпіричним. В історичній школі апріорно вказується метафізична ідея права і демонструється її здійснення в позитивному праві [6, с. 19–37].

З утвердженням філософського позитивізму, як зазначав Ф. Тарановський, розкриття законів явищ становить єдину позитивну мету людського знання, досягнення якої вимагає правильної постановки методу. Правознавство з позитивної точки зору є частиною науки про суспільні явища. Зосереджуючи увагу на одній стороні суспільного життя, наука про право досліджує свій спеціальний об'єкт у зв'язку з іншими її сторонами: політичною, економічною, моральною, релігійною. Об'єктом дослідження правова наука визнає як позитивне право, що фактично регулює відносини між людьми, так і ті раціональні ідеї права, що протиставляються позитивному праву.

Але неоднозначність розуміння терміна «позитивний» призвела до того, що юристи протиставляли позитивне право, як встановлене державою та діюче в її межах, природному праву, як не діючому, не встановленому і не визнаному державою, котре є лише вимогою розуму. Це розуміння Ф. Тарановський порівнював з богослов'ям, що розрізняє встановлений Богом позитивний закон і природний закон. Тому позитивна наука про право фактично перетворюється на позитивну юриспруденцію, що вивчає правові явища не у науковому сенсі, а пристосовує право для практичного використання шляхом тлумачення й систематизації.

Водночас, як стверджував учений, суспільні явища, що вивчаються наукою, відрізняються від природних явищ тим, що життя тварин не має справи з культурою, а суспільні науки є науками про культуру. У культурному розвитку не діє закон причинності так, як він діє в природі, а тому в суспільних науках є своє поняття телеологічної (цільової) причинності, що не обмежується поясненням явищ, а веде до

їх оцінки, критерієм для якої є лише судження про цінності культури. Серед них перше місце за важливістю кінцевого значення належить моральним цінностям, а тому судження про цінності спирається на нормативну етичну ідею.

Через це правознавство набуває нових форм пошуку синтезуючої методології, таких як неокантіанство та неогегельянство. Перші зводяться до встановлення обов'язкової ідеї права та абсолютного критерію оцінки позитивного права; другі повертають до абсолютного ідеалізму, конструюють емпіричний процес всесвітньо-історичного розвитку права і в його етапах віднаходять відповідний момент реалізації розумної ідеї права [6, с. 37–54].

Різні доктринальні підходи до розуміння права в радянській правовій науці відзначав В. Нерсесянц, зокрема, називаючи такі концепції права: зняття диктатури пролетаріату – Д. Курського; порядку суспільних відносин – П. Стучки; мінова концепція права – С. Пашуканіса; психологічна концепція класового права – М. Рейснера; концепція права як форми суспільної свідомості – І. Разумовського. За ними настав час концепції «соціалістичного права», яку автор відніс до позитивістського типу розуміння права, оскільки існуючі в ній «широкий» і «вузький» підходи до його трактування так або інакше ототожнювали право і закон. На думку автора, будь-яка теорія права так чи інакше повинна передбачати розрізнення права і закону, а тому він сформулював власну лібертарну концепцію права [7, с. 341–343].

Декілька напрямів у сучасному праворозумінні відзначає також А. Поляков, зокрема: модернізований нормативістсько-статистичний підхід (С. Алексєєв, В. Бабаєв, М. Байтін, В. Лазарєв, А. Черданцев); традиційне соціологічне правознавство (В. Казимирчук, В. Кудрявцев); нетрадиційне, постнекласичне (І. Честнов); лібертарно-юридична концепція права (В. Нерсесянц, В. Четвертін); своєрідна «соціократична» правова концепція (Г. Мальцев). Сучасні автори використовують також ідею природного права (С. Алексєєв і В. Бабаєв), що породжує еkleктизм правових теорій [8, с. 173–178].

Цікаву доктринальну інтерпретацію стосовно феномена дуалізму в праворозумінні пропонує П. Оля, на думку якого ретроспективний аналіз юридичної думки (принаймні, європейської) дозволяє зробити висновок, що специфіка праворозуміння у рамках різних політико-правових поглядів зводиться у підсумку до дуалізму двох начал – природного (тобто незалежного від людського волеустановлення) і неприродного (встановленого людиною). Цим засадам у межах різних вчень належить різна роль: детермінування то природного фактора, то фактора людського, соціального. При цьому, вважає він, видається некоректним говорити про первинність відображення однієї зі сторін цього двоєдінства в різних правових поглядах. Так, помилкове твердження, що спочатку люди розуміли правовий феномен як щось природне, а вже потім як позитивне, волеустановлене, або навпаки.

При більш поглибленому аналізі різних правових теорій у позначеному аспекті, як наголошує П. Оля, властивий цим теоріям дуалізм є не що інше, як прояв філософської проблеми співвідношення необхідності й свободи в процесі соціального розвитку. У підсумку викристалізовується головне питання про те, в якому співвідношенні перебуває історична необхідність з діяльністю людей, або якою мірою люди вільні у своїй діяльності й, відповідно, якою мірою їхня діяльність обумовлена необхідністю, тобто впливом зовнішніх обставин.

Разом із тим, на думку П. Оля, якщо цю проблему конкретизувати щодо науки про право, вона може бути позначена цілим комплексом питань. Чи здатний законодавець за допомогою позитивного права впливати на об'єктивні закони суспільного розвитку або ж він тільки виявляє і формально закріплює останні? Якщо законодавець здатний за допомогою правових механізмів регулювати суспільні відносини, то якою мірою це можливо? Якою мірою людина за допомогою законодавства може визначати хід історії? Як встановлені волею законодавця приписи можуть впливати на природні соціальні процеси? І, нарешті, якою мірою об'єктивна, незалежна від волі людини реальність («природні сили», «природні закони», «закони природи», «природне право») обумовлює поведінку людини [9, с. 78–84]?

Хоча питання праворозуміння тривалий час залишається дискусійним у теорії права, а від розуміння права, як слушно зазначає М. Вар'яс, зрештою залежить вирішення всіх інших питань, що є предметом теорії права і певною мірою предмета теорії держави [10, с. 5, 6], жоден з існуючих підходів до права не може претендувати на повне розкриття його сутності, на створення абсолютного, єдиного і всеохоплюючого визначення. Проте кожен із них розкриває особливий аспект права, а їх поєднання за дотримання певних умов дає змогу отримати всебічні й різні уявлення про це надто непросте утворення [11, с. 313–319].

Різноманітні уявлення щодо права [11, с. 309–330; 12, с. 41–63], поява нових наукових ідей, доктрин і конструкцій так чи інакше охоплюють найважливіші його аспекти й у своїй основі повинні, на нашу думку, мати спільний «знаменник», яким має бути однозначне сприйняття та розуміння такого явища, як право.

З огляду на викладене, методологічно має бути розроблене загальне поняття права, яке за логікою мислення охопить як природне, так і позитивне право, тобто застосування терміна «право» передбача-

тиме вкладення в нього єдиного смислу, інакше ніколи не вдасться дійти порозуміння. У пошуках «синтетичного» тлумачення сутності права, здатного виконувати функцію того «координуючого начала», на підставі якого заповнювалися б прірви між поки що альтернативними одна до одної теоретико-методологічними концепціями [13, с. 75–76], мав би сприяти інтегральний підхід у дослідженні права, в якому повинна відобразитися наукова еволюційна «селекція» надбань правознавства за всю історію його існування.

Хоча нині розуміння права як на світовому, так і на національному рівні обтяжене тотальною глобалізацією, потерпає від супроводжуючої її фінансово-економічної кризи і політичних ексцесів в окремих країнах, визнання верховенства права є життєвою потребою сучасного суспільства і через це отримало закріплення у конституційних актах демократичних держав і міжнародно-правових документах. Визнання верховенства права, тобто його пріоритетності перед державою, її публічною владою в життєдіяльності суспільства стало знаковою віхою, закономірністю в розвитку людської цивілізації XXI ст., адже, як слушно наголошує Г. Мальцев, поряд із релігією та мораллю право як таке є світовою силою, або силою світового порядку, яка несе в собі життєстверджувальний пафос, покликане впроваджувати одвічні цінності добра і справедливості [14, с. 12].

Останнім часом не випадково дедалі частіше наголошується на тому, що закон тільки тоді є правом, коли законодавець відкрив його в об'єктивній дійсності [15, с. 95]. На нашу думку, це означає, що право є об'єктивним, а отже, самостійним суспільним явищем, що потрібно знайти, потім точно його відобразити в законі. Ця функція законодавця, у тому числі й інших нормотворчих суб'єктів публічної влади, є не тільки творчою та складною, а й, наголосимо, відповідальною, оскільки це відповідальність держави в особі її органів публічної влади перед народом, кожним громадянином за прийняті закони, інші рішення, що мають бути спрямовані на забезпечення в суспільстві соціальної справедливості, свободи, рівності, стабільної законності та правопорядку.

У науковій літературі, присвяченій верховенству права, увага особливо акцентується на значенні загальнолюдських цінностей, вимогах щодо їх беззаперечного і неухильного дотримання та впровадження в законодавстві, здійсненні повноважень органами публічної влади та їх посадовими особами. У зв'язку з цим, як зазначає Н. Оніщенко, «принцип верховенства права є відображенням доктринального рівня правової свідомості в законодавчих нормах, а також необхідною умовою їх ефективної реалізації, тобто саме верховенство права є необхідним виміром цивілізованого співвідношення між “духом” та “буквою” закону» [16, с. 12].

На жаль, у державному механізмі трапляється чимало випадків, коли замість верховенства права в процесі прийняття рішень застосовується політична, економічна та інша доцільність. На відміну від цього, верховенство права є втіленням загальнолюдських ціннісних стандартів, у яких домінує життя людини, її здоров'я, свобода, справедливість, рівність, честь, гідність тощо. Тому послідовне й неухильне утвердження верховенства права в системі національного законодавства, правосвідомості, правовій та політичній культурі громадян, посадових і службових осіб є надзвичайно важливою передумовою формування правової, демократичної Української держави.

Використані джерела

1. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2005. – № 48.
2. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права (право) : учеб. : в 2 т. / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2007. – Т. 2. – 656 с.
3. Сорокин П. А. Элементарный учебник общей теории права в связи с теорией государства / П. А. Сорокин. – Ярославль : Изд-во Ярославского Кредитного Союза кооператоров, 1919. – 236 с.
4. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский ; сост., примеч. указ. В. В. Сапова. – СПб. : РХГИ, 1999. – 800 с.
5. Праворозуміння: матеріали до бібліографії наукових і навчальних праць (Україна, Росія) : праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Серія II: «Коментарі прав і законодавства» / редкол.: П. М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Л. ; К. : АОК, 2011. – Вип. 11. – 105 с.
6. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – 3-е изд. – СПб. : Лань, 2001. – 560 с.
7. История политических и правовых учений XX в. / под ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Наука, 1995. – 347 с.
8. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций / А. В. Поляков – 2-е изд. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
9. Оль П. А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству : моногр. / П. А. Оль. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 243 с.
10. Варьяс М. Ю. Правопонимание: опыт интегративного подхода / М. Ю. Варьяс. – М. : Инфра-М, 1999. – 159 с.
11. Лемак В. В. Розвиток парадигми праворозуміння в Україні: центрально-європейський контекст / В. В. Лемак // Правова доктрина України : у 5 т. / за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2013. – Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. – С. 309–330.
12. Богиніч О. Л. Право в контексті сучасних теорій праворозуміння / О. Л. Богиніч // Дія права: інтегративний аспект : моногр. / кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2010. – С. 41–63.

13. *Тімуш І. С.* Інтегральний погляд на право : моногр. / І. С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.
14. *Мальцев Г. В.* Понимание права. Подходы и проблемы / Г. В. Мальцев. – М. : Прометей, 1999. – 419 с.
15. *Спиридонов Л. И.* Теория государства и права / Л. И. Спиридонов. – М. : Проспект, 1996. – 304 с.
16. *Принцип* верховенства права: проблеми теорії та практики : моногр. : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К., 2008. – Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. – С. 11–40.

Євграфова Є. П. Деякі питання розвитку праворозуміння у контексті правового прогресу

У статті досліджуються питання, пов'язані з розумінням права, визнанням у суспільстві його верховенства та формування правової держави. Відзначається важливість як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності чіткість уявлення про те, що таке право, які його форми, джерела, що слід розглядати як «правове», а що таким не є. Існуючі підходи до розуміння права не можуть претендувати на повне розкриття його сутності, на створення абсолютного, єдиного і всеохоплюючого визначення, проте кожен із них розкриває особливий аспект права, а їхнє поєднання, за дотримання певних умов, дає змогу отримати всебічні й різні уявлення про це надто непросте утворення. Зроблено висновок, що методологічно має бути розроблене загальне поняття права, яке за логікою мислення охопить як природне, так і позитивне право, тобто застосування терміна «право» передбачатиме вкладення у нього єдиного смислу, інакше ніколи не вдасться дійти порозуміння.

Ключові слова: право, праворозуміння, дуалізм праворозуміння, інтегральний підхід, закон, верховенство права.

Євграфова Е. П. Некоторые вопросы развития правопонимания в контексте правового прогресса

В статье исследуются вопросы, связанные с пониманием права, признанием в обществе его верховенства и формирования правового государства. Отмечается важность как для правотворческой, так и для правоприменительной деятельности четкости представления о том, что такое право, его формы, источники, что следует рассматривать как «правовое», а что таковым не является. Существующие подходы к пониманию права не могут претендовать на полное раскрытие его сущности, на создание абсолютного, единого и всеобъемлющего определения, однако каждый из них раскрывает особый аспект права, а их сочетание, при соблюдении определенных условий, позволяет получить всесторонние и разные представления об этом слишком непростом образовании. Сделан вывод, что методологически должно быть разработано общее понятие права, которое по логике мышления охватит как естественное, так и позитивное право, то есть применение термина «право» будет предусматривать единый смысл, иначе никогда не удастся достичь согласия.

Ключевые слова: право, правопонимание, дуализм правопонимания, интегральный подход, закон, верховенство права.

Yevhrafova Ye. Some Issues of Development of Legal Comprehension in Context of Legal Progress

The article deals with issues connected with the comprehension of law, its acknowledgement in society and forming of legal state.

The author put emphasis on the importance of law-making and, especially, law-enforcement activity and clear image about law, its forms or sources, what should be considered as «legal» and what should not.

The author indicated that existing approaches for understanding the law cannot pretend to full disclosure of its essence, creation of absolute, uniform and comprehensive definition. But each of them revealed a particular aspect of the law and their combination under certain conditions allows get comprehensive and different ideas about its difficult formation.

The author concluded that general concept of law must be elaborated methodologically and it would logically cover natural and positive law. In other words, application of the term «right» would include single meaning otherwise any concept wouldn't be reached. It was remarked that in the search of «synthetic» interpretation of the essence of law, which may perform the function of that «coordinating beginning», on the basis of which gaps between theoretical-legal concepts, which are alternative to each other, would be filled, the integral approach would have to promote the investigation of law, where the scientific evolutionary «selection» of jurisprudence achievements for the whole history of its existence should be reflected.

Key words: right, legal comprehension, dualism of legal comprehension, integral approach, law, rule of law.

УДК 351.9

*Карім Олегович Ємельяненко,
аспірант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
та природокористування України*

**ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ
РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН У ХІ–ХХ ст.**

У будь-якій правовій державі найважливішу роль у здійсненні управлінських функцій відіграє місцеве управління та самоврядування. Прояви місцевого самоврядування в організації місцевого управління спостерігалися і на територіях країн Центральної Азії в ХІ–ХХ ст., незважаючи на кочову економічну і політичну систему тюркськомовних державних об'єднань. Так, у досліджуваній період на територіях сучасної Республіки Казахстан існувало декілька воєнно-політичних об'єднань у формі каганатів та ханств із владою титулованих правителів. Органи місцевого самоврядування, як і органи місцевого управління, існували в такій формі казахстанського суспільства, де обов'язковим елементом державного механізму була наявність сильного владного центру зі значними повноваженнями та функціями, які потім поступово передавалися місцевій владі протягом наступних століть у процесі свого